

TRETMAN ROMA KAO ETNIČKE MANJINE U ZENICI KROZ PRIZMU REZOLUCIJE ZENIČKIH INTELEKTUALACA 1942. GODINE

Hafiz Mevludin DIZDAREVIĆ

UDK 316.662(=214.58)(497.6 Zenica)

SAŽETAK: Već stoljećima Romi kao etnička skupina žive i u Bosni i Hercegovini i nastoji sačuvati svoju egzistencijalnu supstancu ali i elemente svoga etničkog identiteta. Međutim značajnija istraživanja kulture i historije Roma nemaju tako dugu prošlost. Osobito su rijetke studije koje istražuju prošlost Roma na nekom mikroprostoru. Upravo to je bio izvorni motiv ovog rada tj. da istraži prisustva Roma u Zenici sa fokusom na razdoblje Drugog svjetskog rata. Naime, u tom razdoblju Romi proživljavaju najteže razdoblje svoje historije i iskušavaju stradanje genocidnih proporcija u Evropi. Jedan od izuzetaka čine Romi Bosne i Hercegovine koji su izbjegli progone snažnom akcijom zeničke elite koja je pokrenula opsežnu akciju spašavanja svojih komšija potpisivanjem Rezolucije zeničkih intelektualaca kao izraz javne osude progona na rasističkoj osnovi. O ovom dokumentu su pisali i drugi autori ali nije doživjela širu znanstvenu elaboraciju niti kulturno-historijsku kontekstualizaciju. Samim tim ovaj dokument nije bio predmet ozbiljnijeg znanstvenog istraživanja niti je bio prepoznat u skladu sa njegovim kulturno historijskim značenjem i značajem. U ovom radu ćemo na temelju dostupne dokumentarne građe, izjave aktera i relevantne literature analizirati značaj i domete Zeničke rezolucije.

Ključne riječi: Romi, NDH, Muslimanske rezolucije, Rezolucija zeničkih intelektualaca, Islamska zajednica

Uvod

Romi kao etnička skupina već stoljećima su prisutni u Evropi i Bosni i Hercegovini. Unatoč tome, istraživanja romske populacije u Bosni i Hercegovini nisu tako česta niti raznovrsna. Mada žive sa nama i pored nas o njihovoj historiji, običajima, kulturi i vjerovanjima ne znamo dovoljno. Posebno je malo studija koje istražuju život i historiju ove

etničke manjine u pojedinim mjestima unutar Bosne i Hercegovine. Stoga sam se opredijelio da u ovom radu ponudim stanovite uvide u historiju ove populacije na jednom mikroprostoru, tj. prostoru Zenice. Fokus mog istraživanja biti će na Rezoluciji zeničkih intelektualaca kojim je građanska elita Zenice posvjedočila privrženost univerzalnim vrednotama tolerancije i poštovanja drugog i

drugacijeg. Istovremeno, ovim putem ću dati određeni doprinos i kulturno-historijskim istraživanjima ovog grada ali i Bosne i Hercegovine u cjelini.

S obzirom na njihovo porijeklo, jezik i kulturu koju baštine Romi su jedna od prisutnijih i vidljivijih etničkih manjina u Evropi. Kao takva, vrlo često su predstavljali ranjivu etničku zajednicu podložnu izgonima i istrebljenjima u kriznim razdobljima

evropske historije. Samo u Drugom svjetskom ratu širom Evrope ubijeno je na stotine hiljada Roma¹. Pored toga postojale su i primjeri kada su stanovite skupine u tim kriznim razdobljima pokazivale visok stepen građanske odgovornosti i moralne dosljednosti suprotstavljajući se zvaničnoj politici progona romske populacije. Jedan od takvih primjera je Zenica koja je u teškim trenucima Drugog svjetskog rata i velikih stradanja mnogih etničkih zajednica pa i Roma uspjela sačuvati lokalnu populaciju Roma od stradanja i progona. Upravo to je središnja tema ovog istraživačkog rada. U ovom radu načinit ćemo stanovite dijahronijske uvide kulturnog i historijskog razvoja i života Roma u Zenici. Međutim, primarna nakana ovog istraživanja jeste da ponudi prikaz tretmana Roma kao etničke manjine u Zenici u konkretnom historijskom trenutku kroz prizmu jednog iznimno značajnog dokumenta iz 1942. godine koji smo nazvali "Rezolucija zeničkih intelektualaca" ili skraćeno "Zenička rezolucija"². Naime, ovim dokumentom koji su napisale i potpisale najuglednije osobe stare zeničke čaršije spašena je od ustaškog progona populacija zeničkih Roma ali dobrim dijelom i romska populacija u drugim krajevima Bosne i Hercegovine.

O ovom dokumentu znanstvena javnost je već donekle upoznata kroz radove Muhamed Hadžijahića (Džemaludinović, 1971), Fuada Džidića i Esada Hećimovića (1991), Saliha

Jalimama (2013) i drugih. Međutim spomenuti autori uglavnom su se ovom temom bavili usputno bez značajnije elaboracije, kulturno-historijske kontekstualizacije i historijske interpretacije što je ostavilo dovoljno prostora za nove istraživačke napore.

Zanimljivo je također, da se u određenom broju radova koji tretiraju fenomen tzv. "Muslimanskih rezolucija" tokom Drugog svjetskog rata uglavnom izostavlja Zeničku rezoluciju³. Također, dok smo o drugim rezolucijama saznawali netom nakon Drugog svjetskog rata za prva saznanja o ovoj rezoluciji bilo je potrebno gotovo tri decenije pa da šira javnost dobije osnovne spoznaje o njenom nastanku. Smatram da ovaj dokument nije bio predmet ozbiljnijeg znanstvenog istraživanja niti je bio prepoznat u skladu sa njegovim kulturno historijskim značenjem i značajem. Samim tim, ovu temu smatramo višestruko važnom i korisnom kako za državu u cjelini tako i za Islamsku zajednicu koja je u ovom slučaju odigrala presudnu ulogu.

Historija Roma

Teško bismo mogli kazati da je *romologija* ili nauka koja se bavi historijom i kulturom Roma u Bosni i Hercegovini razvijena znanstvena disciplina. U časopisima islamske provenijencije o njima gotovo da nema nijedan ozbiljniji rad što kazuje o tome da su glavni istraživački pravci bili okrenuti od ove populacije. Istraživanja historije Roma posebno

su dobila na značaju u kontekstu propitivanja stradanja Roma u Drugom svjetskom ratu Bernadac, 1981). Organizovani su razni skupovi, pokretani listovi i druge aktivnosti u cilju proučavanja i prezentiranja romske tradicije⁴.

Kada je u pitanju evropska intelektualna scena mogli bismo kazati da su prva istraživanja života i porijekla Roma u Evropi započelo se u XVI. stoljeću, radovima Andrewa Boorda i Bonaventure Vulcaniusa, koji su objavili dio romske leksike i gramatike. Tada je među evropskim znanstvenicima prevladavalo mišljenje o egipatskom porijeklu Roma, koje je bilo prihvaćeno sve do 1782. kada je Jacob Carl Christoph Rudiger lingvističkim analizama romskog i hindustanskog jezika nije ustvrdio da se porijeklo Roma valja tražiti u Indiji. Godinu dana kasnije Heinrich Grellmann potvrdio je Rudigerove zaključke o indijskom porijeklu Roma. Na osnovu određenih fizičkih osobina, običaja koje prakticiraju, i izvjesnih jezičkih karakteristika konstatovao je da se radi o narodu koji ima porijeklo iz Indije.

I ime koje se najčešće koristi za ovu etničku skupinu vezuje ih za indijski poluotok. U južnoslovenskim jezicima se, tako, najviše upotrebljava termin *cigani*; u mađarskoj također, *cigany*; *Zigeuner* je njemačka riječ; *zingari* talijanska; *tsigane* francuska itd. Sve one imaju svoj korijen od naziva za pleme *Cangar* odnosno Čengar koje je svojevremeno živjelo uz rijeku Ind. Dakako, postoje i druga imena za ovu

¹ Procjene ubijenih Roma tokom Drugog svjetskog rata variraju od 219. 600 do 900 000. Procentualno najviše je stradalo u Hrvatskoj 28 000 od 28 500 Roma. U Njemačkoj je od 20 000 ubijeno 15 000 Roma a u Srbiji od 60 000 koliko je bio ukupni broj ove populacije ubijeno je 16 000 Roma. (Pisari, 2014: 58) također (Bernadac, 1981: 409)

² Postoje stanovite dvojbe o tome kako imenovati ovaj dokument. Ona rezolucija spada u red tzv. "muslimanskih rezolucija" koje se javljaju od druge polovine 1941. godine. Međutim, zbog njenih specifičnosti željeli smo neko bliže

određenje. Neki autori naslovljavaju je "Rezolucijom zeničkih intelektualaca" s obzirom da je zenička intelektualna elita, kako duhovna tako i sudska, bila glavni nosilac ovih aktivnosti. Međutim, potpisnici nisu samo zenički intelektualci nego i privrednici, činovnici i zanatlije što ovakvo imenovanje ostavlja nedorečenim i ostavlja prostor da je imenujemo i "Zeničkom rezolucijom". Stoga ćemo je u nastavku rada imenovati kao Zeničku rezoluciju uz stanovite manjkavosti koje ovakvo određenje donosi s obzirom da ne prepoznaje duhovnu i kulturnu maticu islama iz koje je potekla.

³ Hasanbegović (2013: 165) piše da su "Muslimanske rezolucije kolokvijalni naziv za više međusobno različitih izjava sa ili bez konkretnog adresata, kojima su pripadnici muslimanskih društava, građanskih i vjerskih elita u Sarajevu i pokrajini od kraja ljeta do prosinca 1941. Iznosili svoje nezadovoljstvo stanjem u Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH)".

⁴ O proučavanju romske kulture i populacije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini vidjeti: Danijel Vojak, "O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija", www/brcak.srce.hr/file/121484

etničku skupinu koja su uvjetovana mnogostrukim razlozima. Ime Rom se uzima kao zajedničko ime za sve romske skupine od 1971., godine kada je u Londonu održan Prvi svjetski kongres Roma na kojem je ovo ime zvanično usvojeno.

Prvo spominjanje Roma nalazimo u izvještaju izvjesnog gruzijskog monaha na Atosu iz 1100 godine koji bilježi da su *Atscincana* stigli na Svetu goru. Ova godina se uzima kao prvo spominjanje Roma u njihovoj dugoj historija seoba i egzodusa (Serbezovski, 2008: 6). Saznajemo da je prije toga veliki osvajač Mahmud Gazni (998-1030) osvojio teritoriju na kojoj su živjeli Romi i zarobio posljednjeg romskog kralja Pritvarađi Čauhana nakon nekoliko upada u njihovu teritoriju u rasponu od 1001-1027. godine što je bilo uzrokom njihovom egzodusu. Odatle su se selili prema dalje zapadu a u Evropu su došli preko dva moreuza. Preko Gibraltara su prešli u Španiju a preko Bosfora na Balkan i dalje prema Zapadnoj Evropi. Romi se spominju već u 14. vijeku na Kreti i Grčkoj a Peloponez je bio glavno središte romske populacije na Balkanskom poluostrvu. S obzirom da su elementi grčkog jezika snažno zastupljeni u romskom jeziku razložno je primijetiti da se najveći broj Roma preko Grčke selio diljem Evrope.

Teško je odrediti precizan broj Roma zbog njihovog čestog mijenjanja staništa ali prema nekim procjenama u svijetu živi od 10 do 15 miliona Roma (Vantić-Tanjić, 2008: 17).

Romi su bili prisutni u na jugoistoku Evrope i prije Osmanlija ali su sa širenjem osmanske carevine i visoke razine tolerancije koja se njegovala u ovoj Carevini postali još prisutniji. Već

za vrijeme Cara Dušana 1378. godine bilježimo prisustvo Roma u Srbiji, u Dubrovniku 1362., a u Zagrebu 1378., godine (Isto: 144). Romi su i u Bosni bili prisutni prije dolaska Osmanlija na što ukazuju imena Roma sa čisto slavenskim porijeklom nekih 100 godina po dolasku Osmanlija u Bosnu.

Romi u Osmanskoj Carevini

Bitna karakteristika Osmanske Carevine jeste visok stupanj tolerancije i uvažavanja različitih etničkih identiteta u okviru ovog velikog i multietničkog carstva. Mogli bismo kazati da je Osmanska Carevina uspjela da spasi od izumiranja i nestanka iznenađujuću mješavinu najrazličitijih naroda i kultura koje su postojale u Jugoistočnoj Evropi za vrijeme bizantske vladavine (Hasanagić, 2016: 5). Opstanak mnogih od tih etničkih grupa doveden je u pitanje u postosmanskoj eri. Osmanska tolerancija bazirana je na konstitutivnoj i interpretativnoj tradiciji islama kao i na praksi ranijih muslimanskih vladara⁵. Također, ne treba zanemariti ni sami kulturno-historijski i geopolitički kontekst Mediterana u kojem se razvijala Osmanska Carevina a koji je više okrenut poštivanju različitosti.

Jedna od skupina koja je našla svoje mjesto u hladu zaštite osmanskog sultana bili su i Romi. Praksa osmanskog dvora bila je da odnose sa različitim etničkim skupinama unutar Carstva uredi posebnim sultanskim dekretima. Isti princip je primijenjen i sa romskom populacijom. Najstariji dokument iz Osmanskog razdoblja koji tretira prava i obaveze Roma unutar Osmanske Carevine je *Kanunama* sultana Sulejmana iz 1530.

godine. Ovaj dokument sugerise da su Romi uživali gotovo identična prava u odnosu na ostale podanike Osmanske Carevine⁶.

Možemo zaključiti da su Romi u okviru Osmanske Carevine uživali pravnu zaštitu, bavili se raznim poslovima, bili tužioc i tuženi na sudu, država je stajala i iza njihovih pravnih zahtjeva ali ih je i kažnjavala u slučaju zakonskih prekršaja kao što su krađe, krivotvorenje novca i sl.⁷

Kada su u pitanju poslovi kojim su se bavili, najčešće se radi o kovačkom zanatu koji ima mistički značaj u romskoj tradiciji. Stoga je kovački zanat gotovo u cijelosti pripadao ovoj populaciji. Vrlo često su se bavili konjogojstvom i preprodajom konja. Bili su i onda poznati kao dobri svirači pa su ih osmanske vlasti angažovale da sviraju u čuvenim mehterima kao jedinstvenom vojnom orkestru na svijetu. Bili su i džerahi/ranari koji su imali određene vještine u liječenju.

Većina Roma u Osmanskoj Carevini bili su čeragaši a izvjestan broj se stalno naselio na nekom mjestu i bavili su se određenim zanatima. Već je poznato da su urbane strukture Osmanske Carevine bile organizirane po jedinstvenom principu. Središte grada činila je džamija sa obrazovnim ustanovama, upravnim institucijama i čaršijom kao privrednim dijelom kasabe ili šehera. Mahale su bile sasvim specifično organizovane zajednice gdje se čuvala etnička i kulturna supstanca zajednice. Jedna od čestih mahala u osmanskoj organizaciji grada bila je i *kiprijan mahallesi* ili romske mahale koje nalazimo u Sarajevu, Visokom, Travniku i drugim mjestima. Većina Roma u Zenici živjela je u mahali

⁵ Od akata koji su služili kao uzor Osmanlijama pored Kur'ana treba prvenstveno istaći Medinsku povelju Dekret kršćanima Nedžrana, akt izdan monasima manastira Sveta katarina itd. Od akata kasnijih vladara koji su služili kao obavezan uzor Osmanlijama posebno su značajni akti halife Omera u Jerusalemu, ukaz Fatimidske dinastije crkvi svetog Groba u Jerusalemu, akt halife Salahuddina

Ejjubija, te akti drugih islamskih vladara. (Hasanagić, 2016: 43-69.)

⁶ Jedna od razlika u odnosu na druge muslimane je ta da su i Romi muslimani i nemuslimani plaćali džizju s obzirom na difuzan odnos spram religijskog identiteta kod romske populacije. Na drugoj strani, Romi koji su dokazali da se drže vjerske ortoprakse bivali bi oslobođeni ovog poreza. (Mujić, 1953: 146-147.)

⁷ Usporedbe radi za vrijeme prosvijećene vladavine Marije Terezije i njenog sina Josifa II u Austro-Ugarskoj monarhiji doneseni su takvi zakoni koji su vodili potpunoj germanizaciji romske populacije. U tim zakonima zabranjivana je međusobna ženidba Roma a djeca su oduzimana od roditelja i davana kršćanskim usvojiteljima na preodgoj. (Mujić, 1953: 154.)

Odmut mada ova mahala nije bila ekskluzivna romska mahala s obzirom da su tu živjeli i Bošnjaci⁸.

Upravo u ovoj zeničkoj mahali, tačnije u tri njena sokaka živjeli su zenički Romi kao tzv. *Bijeli cigani* što znači da su preuzeli sjedilački način života i uklopljenost u lokalnu sredinu. Kada su se Romi doselili u Zenicu teško je utvrditi. Za očekivati je da se to desilo dosta rano mada relevantnih dokumentarnih podataka za sada nemamo.

O njihovom broju, također, ne znamo puno. Prema nekim statističkim podacima iz 1870. godine na teritoriji travničkog kadiluka koji je obuhvatao i kasabu Zenica bilo je 69 domaćinstava sa 242 romska stanovnika (Jalimam, 1996: 151). U to doba Zenica kao grad imala je samo 438 kuća i 426 stanova sa oko 2101 stanovnikom. Koliko je Roma bilo kasnije teško je utvrditi. Fadil Imamović svjedoči da je u Zenicu u doba NDH-a živjelo pet do šest stotina Roma (Džidić-Hećimović, 1991: 163). Ovaj broj se može uzeti za vjerovatan s obzirom na značajan porast stanovništva u periodu Austro-Ugarske monarhije i kasnije (Isto 158).

Romi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Romi u Zenici su živjeli u miru do dolaska Nezavisne države Hrvatske koja uvodi modifikovanu nacističku ideologiju kao vlastiti državni svjetonazor. Ustaški pokret ima svoje korijene u nesređenim nacionalnim i državnim prilikama unutar Kraljevine Jugoslavije. On je izraz nacionalnih težnji hrvatskog naroda za stvaranje vlastite nacionalne države. Priliku za ostvarenje vlastitih političkih i nacionalnih ambicija ustaški pokret

je dobio tokom Drugog svjetskog rata uz pomoć Sila osovine. Već smo rekli da je NDH usvojila rasnu ideologiju i normativni okvir nacističke Njemačke i vrlo revnosno brzo je radila na njenom implementiranju. Šestog aprila 1941. godine Jugoslavija je ušla u Drugi svjetski rat a već 10. aprila Slavko Kvaternik je u ime ustaškog poglavnika proglasio NDH. Pet dana poslije pod okriljem noći u Zagreb stiže i poglavnik Ante Pavelić sa još 200 ustaša na njemačkim tenkovima (Cohen-Riesman, 1996: 110). Dan nakon toga formirana je ustaška vlada ministara ali je istinsku vlast imao Glavni ustaški stan koji je u narednih nekoliko mjeseci formulirao ideologiju i politiku za ustašku državu.

Ustaška vlast je već 30. aprila donijela *Zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti* koja je pod tačkom 4. tretirala i Cigane. "Kao Ciganin u smislu ove zakonske odredbe vrijedi osoba, koja potječe od dvaju ili više predaka drugog koljena, koji su Cigani po rasi".

U Članu jedan ove odredbe stoji izuzetak za članove islamske vjere. Naime, ukoliko ne mogu pridonijeti navedene isprave o pripadnosti arijevske rasi "potrebno je pismeno posvjedočenje dvojice vjerodostojnih svjedoka koji su poznavali njihove pretke, da među njima nema osoba nearijskog porijekla" (Dedijer, 1987: 151-152). Ovom klauzulom načinjen je ustupak Bošnjacima s obzirom da su ustaške vlasti nastojale privoliti Bošnjake za svoju nacionalnu ideju.

Već 8. svibnja u *Sarajevskom hrvatskom listu* pojavilo se "Tumačenje rasnih zakonskih odredbi" gdje je razjašnjeno šta je cilj i nakana rasne politike. "Rasne zakone ne diktira rasističko omalovažavanje i prezir

drugih tuđih naroda, nego samo volja našeg naroda, da bude i na kulturnom i na privrednom polju vraćen sebi i da se prema svojoj duhovnosti dalje razvija i usavršava. Zakonske rasne odredbe samo su izraz težnje da Država Hrvatska, njena sudbina, duhovna i gospodarska kultura budu upravljani u duhu narodnom i na isključivu dobrobiti hrvatskog naroda"⁹. Međutim, nijednu ideologiju ne treba mjeriti prema općim idejama nego prema praksi i životu koji se unutar nje realizira. Plod i rezultat ove rasne politike spram Roma bilo je ubijanje više desetina hiljada Roma u cijeloj Jugoslaviji. Dedijer bilježi da je samo u Jasenovcu ubijeno 10 000 Roma (1987: 310). Važno je napomenuti da najveći broj Roma koji su ubijeni u Jasenovcu ne potječe iz Bosne i Hercegovine nego iz Hrvatske. U Bosni i Hercegovini nije se desilo tako masovno istrebljenje Roma a razlog tome treba tražiti u proaktivnim djelovanjem Bošnjačkih prvaka u Bosni i Hercegovini. "Muslimanski verski lideri su već tokom 1941. organizovali poseban komitet za odbranu muslimanskih Roma: uprkos tome nisu svi bili spašeni" (Pisari, 2014: 2). Vrlo bitnu, čak presudnu ulogu na tom putu odigrali su ulema i drugi intelektualci koji su svojim ljudskim i moralnim integritetom stali u zaštitu zeničkih Roma.

Dakako, rezolucije nisu isključivo zenički fenomen već više svebošnjački fenomen i manifestni izraz otpora zlu koje je nahrupilo u Bosnu i Hercegovinu tokom Drugog svjetskog rata. Ovo je forma otpora fašizmu ali sa vlastitih idejnih i duhovnih pozicija. Rezolucije "nije potpisao bilo ko", kaže Adil Zulfikarpašić nego "elita muslimanska, stotine najuglednijih ljudi usred proslabljenog Evrope. Ne

⁸ Zenica je imala nekoliko mahala koje su vezane za određene džamije. Centralna mahala bila je Čaršijska mahala vezana za Sultan-ahmedovu džamiju, do nje se naslanjala Sejmenska mahala sa džamijom mezarjem i mektebom, zatim, Kočevka mahala i četvrta mahala bila je Potočka mahala sa Potočkom

džamijom i mezarjem. Pored ove četiri mahale bila je i mahala Odmut koja nije imala džamiju niti mesdžid ali je imala takav status. O zeničkim mahalama vidjeti: (Jalimam, 1996: 169-183.)

⁹ U obrazloženju se kaže: "Ciganska rasna obilježja ističu se kod mješanaca više nego židovska kod židovskih

mješanaca. Osim toga se sa Ciganima uglavnom miješaju Ariji, koji su kriminalni tipovi. Zato je na mjestu da već poluciganin vrijedi kao Ciganin, da se tako to više eliminišu kriminalna nagnuća". "Tumačenje rasnih zakonskih odredbi", *Sarajevski hrvatski list.*, br. 1., Sarajevo, 1941., str. 7.

iz ilegalnog skloništa, ne iz sigurne emigracije ili iz šume, nego iz svoje sredine, sa svog posla, javno, iz srca njemačke okupacije, a to je značilo veliku kuraž i veliku moralnu snagu ovih ljudi” (Bandžović, 2013: 24). Već od jeseni 1941. godine pojavljuju se rezolucije bošnjačkih građanskih struktura. Tako je *Prijedorska rezolucija* obnarodovana 23. septembra; *Sarajevska* 18. oktobra; *Mostarska* 21. oktobra; *Banjalučka* 12. novembra, *Bijeljinska* 2. decembra, i *Tuzlanska rezolucija* od 11. decembra iste godine. Postoje indicije da su rezolucije donošene i u Visokom, Bosanskoj Dubici i nekim drugim mjestima (Hadžijahić, 1973: 275–283).

Rezolucije su javni izraz neslaganja sa politikom ustaške vlasti, moralni i kritički stav spram bezakonja i zločina sistema koji se dešavao pred njihovim očima¹⁰. Na tom tragu treba razumijevati i Zeničku rezoluciju od 26. maja 1942. godine.

Zenička rezolucija ima nekoliko bitnih karakteristika u odnosu na druge rezolucije tog tipa. Prije svega, za razliku od drugih koje su se desile nakon zločina koji su se već desili, Zenička rezolucija se desila uoči samih zločina čime je zločin nad zeničkim Romima preveniran. Pored toga, Zenička rezolucija poslužila je kao platforma za zaštitu Roma u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine čime ona dobiva na širem bosanskohercegovačkom značaju. Također, imamo dokumentovane izjave organizatora o samom toku i proceduri donošenja rezolucije. I na kraju, iza ove rezolucije stao je sami vrh Islamske zajednice u punom kapacitetu. Ovo ne znači da zvanična Islamska zajednica nije podržala i ostale rezolucije ali, svakako

ne u ovom kapacitetu i na onaj način kao što je slučaj sa Zeničkom. Stoga, Zenička rezolucija ima posebno mjesto u historiji Bosne i Hercegovine.

Bošnjaci i romsko pitanje

Bošnjaci su vrlo rano prepoznali narav rasističke politike spram Roma pa su nastojali poduzeti i preventivne korake u cilju spašavanja ove etničke skupine. Prve korake u zaštiti Roma bosanskohercegovačka javnost je poduzela već u prvoj polovici jula 1941. kada su ustaške vlasti u Tešnju vršile popis Cigana, kako bi onda protiv evidentiranih mogli početi s progonima. Ove mjere su naišle na jednodušnu osudu bošnjačke javnosti na konferenciji bivših zemljoposjednika, održanoj u Sarajevu 26. i 27. jula 1941.

S tim u vezi, u Sarajevu je obrazovana jedna stručna komisija koja je uzela za zadatak da izradi elaborat u odbranu Cigana koji bi onda bio predat njemačkim i ustaškim vlastima. Komisiju su sačinjavali: Derviš M. Korkut, kustos Zemaljskog muzeja, Hamdija Kreševljaković, akademik i historičar, Hadži Mehmed ef. Handžić, pisac i teolog i Muhamed Kantardžić, profesor. Sekretarske poslove za Komisiju obavljao je tada mladi pravnik a kasnije vrsni historičar Muhamed Hadžijahić. Cilj elaborata bio je da stvori teorijsku podlogu za uvrštavanje Roma u arijevsku rasu i tako ih spasi progona i istrebljenja. Osnovna teza elaborata je bila da se tzv. bijeli Cigani imaju smatrati sastavnim dijelom muslimanske populacije. Progon Cigana, dakle, značio je u isti mah i progon Muslimana. Uz elaborat je priložena i studija dra Leopolda Glücka, “Prilog fizičkoj

antropologiji cigana u Bosni i Hercegovini (I Muhamedovski Cigani)”, objavljena u *Glasniku Zemaljskog muzeja* od 1896, u kojoj su naglašene posebne etničke karakteristike Cigana Muslimana u Bosni i Hercegovini, koji su se po načinu života vidno odvajali od ostalih Cigana.

Bojeći se šireg revolta Muslimana i ne nalazeći nekog naročito razloga da insistiraju na uništenju Cigana u Bosni i Hercegovini, učinjen je Bošnjacima ustupak, tako da je Ministarstvo unutrašnjih poslova u Zagrebu pod br. 32661/41 od 30. VIII 1941. izdalo raspis, kojim su obustavljene mjere protiv tzv. bijelih Cigana. Ovaj dokument će postati pravni osnov za Zeničku rezoluciju i spašavanje romske etničke zajednice. Međutim, ovaj dokument se na neki način držao u tajnosti i po njemu se nije postupalo na što ukazuju ekscesi usmjereni protiv Roma i nakon odašiljanja spomenutog raspisa.

Najizrazitiji slučaj desio se u Travniku u proljeće 1942. kada su ustaške vlasti počele upućivati tamnošnje Cigane u koncentracione logore. Ove nakane plod su naredbe Vrhovnog oružničkog zapovjedništva od 20. maja 1942. godine u kojima se naređuje da se “Pokupe svi Romi i sprovedu u koncentracioni logor u Jasenovcu” (Dedijer, 1987: 302–303). Smatrajući ovu aktivnost pogrešnom i želeći da spasu svoje komšije zeničke Rome uglednici zeničke čaršije uključili su se u aktivnosti kako bi spriječili progone ove populacije. Rezultat tih aktivnosti je Rezolucija koju je potpisalo 27 uglednih zeničkih intelektualaca. Tekst rezolucije je sastavio zenički sudija i advokat Fadil Imamović¹¹. Značajan doprinos dali

¹⁰ U socijalističkoj Bosni i Hercegovini značaj i ukupni utjecaj Rezolucija unutar historijske nauke bio je minimiziran u skladu sa onovremenom politikom balansa krivice. U toj i takvoj politici rezolucije su bile rijetko akceptirane, k tome, tretirane su kao “sumnjive” pošto su navodno došle od “reakcionarnog islamskog elementa”. Na tom tragu je čuveni *Parergon* Derviša Sušića koji je odgovor komunističke

javnosti na nekoliko studija koje u pozitivnim tonovima opisuju ovaj fenomen. Pod tim mislim prije svega na studije Muhameda Hadžijahića objavljenih sedamdesetih godina. Glavni cilj *Parergona* bio je “pokušaj obezvrjeđivanja svake pozitivne uloge hodžinskog staleža u životu Bošnjaka”. (Bandžović, 2013: 49)

¹¹ Fadil Imamović (1912–1997) je jedan od najuglednijih Zeničana druge

polovine XX vijeka. U Zenici je završio Osnovnu školu u Sarajevu Šerijatsku gimnaziju a u Beogradu Pravni fakultet 1936. godine. Bio je sudija, advokat, komandant tzv. muslimanske milicije, partizan, prvi komandant Zenice nakon Drugog svjetskog rata, prvi predsjednik Sreskog narodnog odbora Zenice, predsjednik Sabora Islamske zajednice, predsjednik Advokatske komore BiH. Bio je i vječnih ZAVNOBIH-a.

Šaćir Konjhodžić predsjednik suda i Abdulah Serdarević, muderris Sultan Ahmedove medrese. Ova rezolucija plod je inicijative i sastanka uglednih Zeničana u prostorijama Sultan Ahmedovoj medresi, današnjoj zgradi Međzliisa Islamske zajednice Zenica 26. maja 1942. godine.

U Rezoluciji stoji:

Zenički Muslimani održali su sastanak povodom upućivanja u sabirne logore Muslimana tzv. "cigana" iz Travnika i povodom glasina da će se isto tako postupiti i s ostalim Muslimanima tzv. "ciganima" Herceg-Bosne, pa su nakon svestranog proučavanja ovog za islamsku zajednicu vrlo važnog pitanja konstatirali slijedeće:

1. Sveta, uzvišena i zakonom priznata vjera islam ne poznaje podjelu ljudi po rasi i klasi. Jedino priznaje razlikovanje po uljudbi i pojedinačnoj vjernosti, pošto su najpribraniji i najplemenitiji kod Boga dž. š. samo oni, koji se najtačnije drže propisa vjere.
2. Muslimani tzv. Cigani jesu sastavni dio muslimanskog elementa u Herceg-Bosni. Oni se ni po čemu ne razlikuju od ostalih Muslimana. Rađaju se i umiru kao Muslimani, vode se u istim matičnim knjigama, izvršavaju sve obrede islama, žene se i udaju sa ostalim Muslimankama i Muslimani ih nisu nikad ni smatrali, da su što drugo nego Muslimani, kao i ostali. Uvijek su sa ostalim Muslimanima jednako izvršavali vjerske i državlanske dužnosti a uživali su i ostala prava kao i svi Muslimani u svim vremenima svoje prošlosti i sadašnjosti. Svi Muslimani bez razlike ih i sada kao i uvijek smatraju dijelom svoga vlastitog i zajedničkog tijela te najenergичnije i najžešće osuđuju svako izdvajanje i razlikovanje ovih Muslimana od ostalih. Svi Muslimani hoće i jednodušno traže, da ovi Muslimani imaju isti položaj kao i svi ostali Muslimani Herceg-Bosne.

3. Pod pojmom "ciganin" imade se smatrati samo necivilizovani nomad (skitnica), koji nema stalnog nastana, niti određene uljudbe, nego se skita od mjesta do mjesta, provodi lupeški život i za koga ne postoje nikakve ni državne ni druge granice.
4. Postoji odredba Ministarstva unutrašnjih poslova od 30. VIII 1941. br. 32661/41, koja određuje da se u tzv. "bijele Cigane" Muslimane nema dirati, jer se isti imadu smatrati arijevcima. Stoga se na iste ne smiju primjenjivati nikakve mjere već određene i koje će se ubuduće odrediti protiv Cigana.

Nakon potpisivanja Rezolucije, na istom sastanku odlučeno je da se Rezolucija dostavi svim vakufskim povjerenstvima zajedno sa ovjerenim prijepisom Odredbe MUP-a NDH od 30. kolovoza 1941. godine kako bi se i u drugim mjestima moglo suprotstaviti eventualnoj akciji protiv romskog stanovništva. Pored toga odlučeno je da se sa ovim problemom upoznaju najviše strukture Islamske zajednice (Jalimam, 2013: 160). Već sutradan, nakon potpisivanja Rezolucije Fadil Imamović se sastao sa naibom reisul-uleme prof. Safvet Salih ef. Bašićem za intervenciju po ovom pitanju (Gecer, 2009). Upoznao ga je sa ozbiljnošću situacije i sa dokumentom koji je potpisan dan ranije. Imamović kazuje da ga je naib reisul-uleme lijepo primio i izrazio ogorčenje spram ovih akcija koje su poduzimale vlasti i obećao da će intervenirati u Zagreb. "Ja sam mu rekao da se ja u Zenicu ne smijem i neću povratiti dok ne dobijem rezultat, pa je on uspio da preko telefona odlučno interveniše. Nakon nekoliko telefonskih razgovora u toku 2-3 sata potpredsjednik vlade Kulenović je obavijestio Naiba da će sva kotarska povjerenstva u Bosni i Hercegovini odmah dobiti upute da se akcije protiv tzv. bijelih cigana ne poduzimaju a ako je nešto već poduzeto da se obustavi" (Džidić-Hećimović, 1991: 163).

Tim povodom je Ulema međzlis u Sarajevu preko Ureda reisul-uleme uputio predstavku državnim organima, tražeći da se Cigani – Muslimani zaštite od progona i upućivanja u koncentracione logore¹².

U odgovoru na tu predstavku službeno je obaviješten Ured reisul-uleme dopisom u kojem se među ostalim navodi:

"Ministarstvo unutrašnjih poslova na traženje potpredsjednika vlade brzojavno je izdalo nalog logoru u Jasenovcu, da se Cigani puste. Inače svim redarstvima i župama izdat je ponovni nalog, da Muslimane Cigane puste na miru i da ih ne smiju upućivati u logore, a logori su dobili nalog, da ukoliko koji Ciganin bude upućen u logor, da ga ne primaju."

Odgovor na predstavku Ulema međzliisa u Sarajevu doslovce je objavljen u službenom *Glasniku Islamske vjerske zajednice* uz slijedeću instrukciju područnim kotarsko-mearifskim povjerenstvima i džematskim imamima:

"Dostavljajući vam prednje radi znanja i ravnjanja upućujete se ujedno, da ubuduće pri svakom eventualnom ponovljenom slučaju odvođenja Cigana muslimana u sabirne logore zatraži povjerenstvo ili džematski imam od nadležne kotarske oblasti da se dotični odmah otpuste svojim kućama temeljem prednjeg saopćenja potpredsjedništva vlade i o tome istodobno izvijesti ovaj Ulema međzlis."¹³

Plod ovako žustre reakcije, ali i drugih aktivnosti provedenih u tom cilju, kao što je podjela određene količine naoružanja iz zeničkog suda za samoodbranu Roma, bila je spašavanje romske populacije Zenice.

Dodatni efekt ove odredbe je senzibiliziranje javnosti za probleme romske populacije, osnaživanje zaštitničkih stavova većinske bošnjačke zajednice spram Roma i veću

¹² Fadil Imamović priča da je otišao kod naibu-reisa i da je Salih ef. uz veliku muku dobio na telefon Džafera Kulenovića, potpredsjednika vlade sa

riječima: "Nemoj govoriti da ćeš otići kod poglavnika, nego otiđi odmah. Kod mene je puna kancelarija Zeničana. Oni vele da se neće maknut dok se to ne

riješi". (Džidić-Hećimović, 1991: 163)

¹³ *Glasnik* islamske vjerske zajednice", god. X, br. 8, kolovoz 1942. Sarajevo: str. 228-229.

obazrivost državnih vlasti spram ove etničke skupine u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine.

Uloga islama i Islamske zajednice u nastanku Rezolucije

Autori Rezolucije nastojali su prikazati da se u ovom slučaju radi o napadu na islam i muslimane. Njihova tvrdnja je bila da se radi o Romima koji su asimilirani u bošnjačku zajednicu mada društvena stvarnost govori dosta drugačije. Brakovi između Roma i Bošnjaka i danas su rijetki a posebno u onom vremenu. Međutim, ova tvrdnja je razumljiva s obzirom na intenciju da se kroz tezu o potpunoj romskoj uklopljenosti u islamski habitus oni spasu od progona (Džemaludinović, 1971: 77). Uloga islama kao duhovnog supstrata i Islamske zajednice kao temeljne institucije Bošnjaka u procesu donošenja i nastanka Rezolucije bio je presudan. U samom tekstu Rezolucije prepoznajemo islamski narativ i vrijednosni okvir koji proizlazi iz naravi islama kao vjere. U prvom članku Rezolucije se kaže: "Sveta, uzvišena i zakonom priznata vjera Islama ne poznaje podjelu ljudi po rasi i klasi. Jedino priznaje razlikovanje po uljudbi i pojedinačnoj vrijednosti, pošto su najpribraniji kod Boga dž.š. samo oni, koji se najtačnije drže propisa vjere." Ovim članom Rezolucije dekonstruirala se rasistički narativ kojim su određene etničke skupine potiskivane izvan granica zakonitosti. Autori Rezolucije, evidentno, odbijaju dominantnu rasističku politiku i traže da se izvan zakona stave, ne rase niti etničke skupine nego oni koji svojim kriminalnim aktivnostima ruše normativni državni okvir (Član 3.). Da bi to ostvarili oni se pozivaju i na

pozitivne zakone koje je donijela sama NDH tražeći dosljednu primjenu zakonskih propisa (Član 4.).

No, činjenica je da teološki narativ koji koriste autori rezolucije ima svoje prepoznatljivo izvorište u kanonskim tekstovima Islama i islamske konstitutivne Tradicije. Prva rečenica jasno referira na dobro poznati govor Muhammeda a.s. na Oprosnom hadžu pred sami kraj misije u kojem je rekao: "Nearap nema prednost nad Arapom, niti Arap nad nearapom osim po bogobožnosti".

Zanimljivo je da autori sugeriraju odsustvo razlikovanja "po rasi i klasi" čime odbijaju ne samo fašističku ideološku orijentaciju koja se zasniva na supremaciji rase nego i ideologiju socijalizma koja se fundira na klasnim koncepcijama.

Drugi dio prvog stavka poziva se na riječi iz *Kur'ana* kao kanonskog teksta islama: "Od vas su najbolji oni koji su najbogobožniji"¹⁴. Dakako, postoje i brojni drugi argumenti iz tradicije Bošnjaka koji su u relaciji sa ovim stavkom.

U tom smislu možemo kazati da je islam kao vjera i aksiološki sistem snažno utkan u narativ zeničke rezolucije.

Treba naglasiti da bi Rezolucija teško mogla da ostvari ikakve plodove bez struktura Islamske zajednice koja je svoje resurse usmjerila u cilju njenog definiranja i ostvarivanja. Glavni akteri zeničke rezolucije bili su najveći i najznačajniji autoriteti Islamske zajednice Zenice. Već drugi na listi potpisnika je glavni muderis Sultan Ahmedove medrese i predsjednik Sreskog vakufskog povjerenstva, Abdulah ef. Serdarević¹⁵. Potpisnici Rezolucije su također i Asim ef. Tarabar, imam Čaršijske džamije u Zenici, dvojica šerijatskih sudija Hasib ef. Mujić i Muhamed ef.

Kundalić, kao i Mehmed ef. Čoloman muderis Sultan Ahmedove medrese i predsjednik El-Hidaje, udruženja vjerskih službenika. Vidimo da je sami vrh vjerske elite Zenice potpisao Rezolucija i stao iza nje što je davalo snažnu podlogu stavovima koji su u njoj izneseni.

Nije nevažno napomenuti da je ovo je jedina rezolucija iza koje je u punom kapacitetu stala Islamska zajednica u cjelini. Sama činjenica da ranije rezolucije nisu tretirane u *Glasniku*, zvaničnom glasilu Islamske zajednice a da Zenička jeste, govori dovoljno o odnosu Islamske zajednice spram ovog dokumenta. To ne znači da se strukture Islamske zajednice nisu slagale sa sadržajem ranijih rezolucija već da su imali određene zamjerke na sami metod na koji su potpisivane i publikovane. Reisu-l-ulema Fehim ef. Spahe odbio je potpisati Sarajevsku rezoluciju sa argumentacijom da se ne slaže sa načinom na koji je donesena i dijeljena mada se ni sam nije slagao sa postupcima državne vlasti spram Roma i Jevreja. U pismu Asimu Ugljenu tvrdio je da se rezolucija nije trebala dijeliti i umnožavati poput letka nego se trebala "podnijeti na nadležno mjesto u vidu predstavke" (Hasanbegović, 2013: 174). Opoziciono djelovanje El-Hidaje u odnosu na zvanične strukture Islamske zajednice svakako je bio dodatni argument za nepotpisivanje ove rezolucije od strane reisu-l-uleme Fehim ef. Spahe.

Pored toga, Islamska zajednica je svojim proglašom svim Vakufskim povjerenstvima uključila cjelokupnu mrežu imama i drugih službenika širom Bosne i Hercegovine u pomaćanje romskoj populaciji nudeći im svojevrsnu mapu puta za djelovanje u takvim situacijama. Obavezala ih je da prate postupke spram romske

¹⁴ Puni tekst spomenutog ajeta iz *Kur'ana* glasi: "O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji ga se najviše boji, Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa". *Kur'an*, *Hudžurat*, 13. prevod, Besim Korkut, Medina: Visoki saudijski komitet.

¹⁵ Abdulah ef. Serdarević izdanak je čuvene porodice Serdarević koja je generacijama davala muderise za Sultan Ahmedovu medresu. Rodio se 16. decembra 1898. godine. Osnovno vjersko obrazovanje stekao je pred ocem Adulhamid ef. Godien 1908. upisao se u Daru-l-muallimin a potom na Šerijatsku sudačku školu koju je završio

1916. godine. Upisao se i na Pravni fakultet u Zagrebu ali ga nije završio zbog izbijanja rata. Poslije smrti svog brata Muhamed ef. 1918. godine glavni muderis Medrese postaje Abdulah ef. na kojoj poziciji ostaje do njenog prisilnog zatvaranja. Predavao je arapski, turksi i kiraet. Umro je 9. decembra 1950. godine. (Mehtić, 2013: 16-26)

populacije, ponudila im pravni osnov za djelovanje spram državnih organa i zatražila da izvještavaju više organe Islamske zajednice kako bi se reagovalo na najvišim razinama vlasti. Kazano drugačije, Islamska zajednica je prihvatila Rezoluciju kao dio vlastitog programa rada i djelovanja u narednom periodu.

Također, u samoj komisiji koja je uradili studiju o Romima koja je poslužila kao predložak za pravno normiranje statusa tzv. Bijelih cigana bili su ugledni alimi i muderisi Gazi Husrev-begove medrese Mehmed ef. Handžić, Hamdija ef. Kreševljaković i Muhamed Kantardžić. Derviš ef. Korkut izdanak je glasovite ulemanske porodice Korkut iz Travnika a Muhamed Hadžijahić sin je uglednog hafiza Džemaludin ef. Hadžijahića iz Sarajeva.

Ovdje treba dodati još neke važne činjenice. Mjesto gdje su se održavali sastanci i gdje je potpisana sama Zenička rezolucija jeste zgrada Sultan Ahmedova medresa gdje se danas nalazi Medžlis islamske zajednice Zenica. Enver Kazazović piše da se u ovoj zgradi tokom Drugog svjetskog rata okupljala zenička elita gdje se upoznavala sa najnovijim događajima u zemlji i na frontovima, čitale se vijesti, pretresali aktualna politička situacija i donosile određene političke odluke (Kazazović, a.e.). Vidimo da je zgrada zeničke medrese bila ne samo žarište duhovnosti i islamske učenosti nego i mjesto gdje su se donosile bitne odluke za život zeničkih Bošnjaka ali i drugih etničkih skupina. Podsjetimo da su u ovoj zgradi donesene odluke o zaštiti Srba 1914. godine kao i odluke o zaštiti Hrvata 1918. Godine (Šestić, 2005: 231). Nositelj tih bitnih odluka bio je Muhamed Seid Serdarević glavni muderis Sultan Ahmedove medrese, brat Abdulah ef. i otac Mensura i Midhata Serdarevića, također, potpisnika Zeničke rezolucije 1942. godine. Svi ovi događaji iz naše prošlosti jesu nesumnjive humanističke,

kulturološke i duhovne vrijednosti što nas obavezuje da pronađemo puteve da ih ucijepimo u moralne kodove budućih generacija. Oni su zorno svjedočanstvo da historija Bosne i Hercegovine nije samo hronika sukoba i netolerancije već i priča o poštovanju i toleranciji. Bošnjaci Zenice imali su hrabrosti i vizije da u kriznim vremenima stanu na put zlu i beznađu ostavljajući u prošlosti moralne putokaze za buduće generacije. Mogli bismo kazati da zgrada zeničke medrese može poslužiti kao simbol tolerancije i uvažavanja drugog i drugačijeg. Događaji koji su se u njoj dešavali u presudnim historijskim momentima dovoljna su potvrda ispravnosti ovog zaključka.

Možemo zaključiti da je Islamska zajednica zauzela jasne i čvrste stavove u cilju očuvanja populacije Roma u Zenici ali i šire. Ona je u burnim vremenima Drugog svjetskog rata u punom kapacitetu stala u odbranu romske populacije ali i drugih ugroženih etničkih skupina. Za ovo su imali podlogu kako u islamskoj konstitutivnoj i interpretativnoj tradiciji tako i u višestoljetnoj tradiciji suživota u Bosni i Hercegovini. Teško je dokazati da je Zenička rezolucija motivirana idejom antifašizma komunističkog tipa mada je jasan izraz neslaganja sa politikom NDH. Također je teško prihvatiti da se radi o "građanskom antifašizmu"¹⁶ kako su tvrdili neki autori mada se radi o evidentnom otporu fašizmu od strane građanske elite Zenice. Antifašizam jeste u osnovi plemenita ideja koja se razvila kao otpor fašizmu i nacizmu koji je harao Evropom i svijetom i u svojoj naravi je inherentan islamskom učenju. Zbog toga ove rezolucije treba posmatrati ne isključivo u kontekstu antifašizma već u širem islamskom kontekstu u kojem su se javile. Ovdje treba imati na umu stanovite logičke zamke u koje se može upasti ukoliko Rezolucije stavimo isključivo u kontekst antifašizma izbjegavajući da

prepoznamo u njima islamski ethos. Prije svega, antifašizam je vezan za njegov antipod tj. fašizam i nacizam kojima se izravno suprotstavlja. Samim tim, antifašizam je relativno nova historijska pojava dok su dobri međuetnički odnosi u Zenici daleko trajniji od pojave fašizma i antifašizma. U podtekstu Zeničke rezolucije jasno prepoznamo fundamentalni stav islama koji se protivi fašizmu, rasizmu i antisemitizmu kao i kulturu poštivanja dobrih komšijskih odnosa koja se u Zenici nje govala stoljećima. Kazati da je Zenička rezolucija izraz antifašističkih nastojanja znači reducirati dobre međuetničke odnose u Bosni i Hercegovini samo u moderna vremena što, naprosto, nije tačno.

I sljedeća omaška u koju se može upasti sastoji se u sljedećem. Antifašizam kao ideja jeste u svojoj naravi motiviran borbom protiv netolerancije. Nevolja je što svaka ideja može da postane ideologija i pretvori se u novu formu totalitarizma i netolerancije. Upravo se ovo desilo sa antifašizmom komunističkog tipa koji se jeste borio protiv netolerancije ali je sam postao totalitaran i netolerantan u kasnijoj fazi historijskog razvoja.

Zaključak

Romi su stoljećima u miru živjeli u Bosni i Hercegovini i Zenici održavajući neke elemente svoje vlastitosti i svoj osobeni etnički identitet. Međutim, u doba Nezavisne države Hrvatske u čijem je državno-pravnom okviru bila i Zenica Romi se stavljaju izvan zakona i organizira se njihov progon i istrebljenje zajedno sa nekim drugim etničkim skupinama. U većini drugih krajeva bivše Jugoslavije Romi su došli pod udar represivnog aparata što je rezultiralo stradanjima genocidnih razmjera. Međutim, Romi Bosne i Hercegovine su u dobroj mjeri izbjegli progone a jedan od bitnih faktora koji je omogućio njihov opstanak bila je Zenička rezolucija. Naime, Bošnjaci

¹⁶ Jalimam doduše konstatuje: "Riječ je o kontinuitetu bošnjačke opredijeljenosti prema antifašizmu, koja se u ratnim

okolnostima mnogo puta potvrdila kao konstanta očuvanja humanističkoga mehanizma koji je imao povoljan

odraz i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine). (Jalimam, 2013. 161)

Zenice, kao dominantna etnička i nacionalna grupacija, smatrali su za shodno da se suprotstave progonu nad svojim komšijama Romima. Na tom tragu 26. maja 1942. Nastao je dokument koji smo imenovali Zeničkom rezolucijom. Ovaj dokument plod je sastanaka i aktivnosti koje su vodili čelni ljudi zeničke čaršije sa strukturama Islamske zajednica što je u konačnici rezultiralo spašavanjem od državnog progona zeničkih Roma. Pored toga, ovom rezolucijom stvorene su pretpostavke za spašavanje Roma u drugim krajevima Bosne i Hercegovine. Ovo ne znači da sporadičnih incidenata nije bilo ali u odnosu na Srbiju i Hrvatsku Romi Bosne i Hercegovine su bili u značajno povoljnijem položaju.

Zenička rezolucija ima stanovite sličnosti i razlike u odnosu na druge rezolucije koje su se pojavile u Bosni i Hercegovini od kraja ljeta do decembra 1941. godine. Sličnosti su u akterima koji stoje iza rezolucije (bosanskohercegovačka ulema i građanske strukture), osnovnim idejnim polazištima, afirmaciji univerzalnih

prava, neslaganje s politikom Nezavisne Države Hrvatske itd.

Pored tih sličnosti postoje i evidentne razlike Zeničke rezolucije u odnosu na druge proglase istog tipa. Ostale rezolucije su nastale post-festum, i izraz su retroaktivnog osuđivanja zločina. Zenička rezolucija je proaktivna i ona nastoji spriječiti već pripremljen progon Roma. Rezultat toga je činjenica da je Zenička rezolucija imala praktične posljedice u spašavanja romske populacije u Zenici. Pored toga, Zenička rezolucija je poslužila kao platforma za zaštitu Roma u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine čime ona dobiva na širem bosanskohercegovačkom značaju. Iza Zeničke rezolucije stao je bez zadržke sami vrh Islamske zajednice. Dakako, Islamska zajednica je davala podršku i ranijim dokumentima sličnog tipa ali iz određenih razloga nije bila spremna da se aktivno uključi u afirmaciju i provedbu njihovih stavova. Stoga, ova Zenička rezolucija ima posebno mjesto u historiji Islamske zajednice, Zenice i Bosne i Hercegovine.

Zeničku rezoluciju moguće je staviti u kontekst antifašističkih nastojanja zeničke građanske elite. Međutim, najbliže je istini kazati da je ona manifestni izraz islamskog ethosa koji proizlazi iz konstitutivne i interpretativne tradicije islama. Ovaj ethos se ostvario u formi dobrih međukomšijskih odnosa u Bosni i Hercegovini i kulturi poštivanja drugog i drugačijeg.

Unatoč njenom golemom značaju i značenju i naučnoj i široj društvenoj javnosti o Rezoluciji zeničkih intelektualaca malo se pisalo i govorilo. Razlozi zašto ovaj dokument nije zaimao širi društveni značaj počivaju u ideološkim tumačenjima historije, i odsustvu kulture sjećanja kao bitnom faktoru u transgeneracijskom prijenosu historijskih iskustava.

Nadam se da će ovaj rad biti poticaj naučnoj, kulturnoj ali i političkoj javnosti da Zeničku rezoluciju stavi na mjesto koje svojim značajem zaslužuje. Uvažavajući njene povijesne, kulturološke i društvene refleksije ona bi trebala dobiti važno mjesto u kolektivnoj memoriji Zenice, Islamske zajednice ali i Bosne i Hercegovine u cjelini.

Izvori i literatura

- Bandžović, Safet (2013) "Vrijeme i pamćenja "muslimanske rezolucije" 1941. godine", Bošnjačko iskustvo antifašizma, Zbornik radova XIX simpozijuma, *Bošnjačka pismobrana*, br. 36-37. Zagreb: 19-52.
- Bernadac, Christian, (1981) *Zaboravljeni genocid: pokolj Cigana*, Zagreb: Globus.
- Cohen, Philip J., D. Riesman, (1996) *Srpski tajni rat – propaganda i obmana historije*, Sarajevo: Ljiljan.
- Dečlijer, Vladimir, (1987) *Vatikan i Jasenovac dokumenti*, "Osnovni zakoni NDH", Beograd: Rad.
- Džemaludinović, Muhamed, (1971) "Jedno svjedočanstvo naše humanosti iz ratnih dana", *Takvim*, Sarajevo: Izvršni odbor Udruženja ilmijje u SRBIH. 72-77.
- Džidić Fuad, E. Hećimović, (1991) *Robija šutnje – stradanje Muslimana u zeničkom kraju 1945-1987.*, Zenica: Preporod.
- Gecer, Genc Osman (2009) *Salih Safvet Bašić- jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini*, Tuzla.
- Glasnik*, Islamske vjerske zajednice", god. X, br. 8, kolovoz 1942. Sarajevo: 228-229.
- Grupa autora, (1981) *Opća enciklopedija*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Hadžijahić, Muhamed (1973) "Muslimanske rezolucije iz 1941.", *1941 u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: str. 275-282.
- Hasanagić, Senad, (2013) *Osmanska tolerancija*, Sarajevo: Zalihica.
- Hasanagić, Senad (2016) *Osmanlije i različiti narodi – odnos prema različitim etničkim identitetima*, Sarajevo: Zalihica.
- Hasanbegović, Zlatko (2013) "Muslimanske rezolucije iz 1941. godine – problem interpretacije", Zbornik radova XIX simpozijuma Bošnjačko iskustvo antifašizma, *Bošnjačka pismobrana*, svezak 12., br. 36-37., Zagreb, 153-164.
- Kazazović, Čamil, (a.e.), *Zenica u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zenica: Muzej grada Zenice.
- Kur'an, (1412. h.g.) prevod Besim Korkut, Medina. Visoki saudijski komitet.
- Mehtić, Halil (2013) "Porodica Serdarević sa posebnim osvrtom na Muhameda Seida i Abdulaha Serdarevića", u *Muhamed Seid Serdarević u radovima drugih*, Muftijstvo zeničko, Sarajevo-Zenica: El-Kalem, str. 16-26.

- Mujić, Muhamed (1953) "Porijeklo i seobe cigana iz domovine", POF, III/IV, Sarajevo. 137-194.
- Pisari, Milovan (2014), *Stradanje Roma u Srbiji za vreme holokausta*, Beograd: Institut za primenjenu istoriju.
- Serbezovski, Muharem (2008). "Islam u očima Roma". Diplomski rad br. 519. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.
- "Tumačenje rasnih zakonskih odredbi", *Sarajevski hrvatski list.*, br. 1., 1941., Sarajevo: 7.
- Šestić, Džemaludin (2005) "Prilog razumijevanju međukonfesionalnih odnosa u BiH u prošlosti", *Takvim*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo.
- Vantić-Tanjić, Medina (2008), *Istorija kultura i tradicija Roma*, Tuzla: Bospo.
- Vojak, Danijel, "O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija", www/hrcak.srce.hr/file/121484

الموجز

التعامل مع الغجر باعتبارهم
أقلية عرقية في زينيتسا من منظور بيان مثقفي
زينيتسا لعام ٢٤٩١

الحافظ مولودين ديزداريفيتش

اتخذت أقلية الغجر العرقية البوسنة والهرسك موطنها منذ عدة قرون، وما فتئ الغجر يسعون للمحافظة على مادة وجودهم وعناصر هويتهم العرقية. لكن الأبحاث التي اهتمت بثقافة الغجر وتاريخهم ليست قديمة، وأكثر تلك الأبحاث ندرة تلك التي تبحث في ماضي الغجر في مناطق محددة صغيرة، لذا فإن المحفز الأساسي لهذا العمل هو استقصاء تاريخ الوجود الغجري في زينيتسا مع التركيز على فترة الحرب العالمية الثانية. في تلك الفترة عاش الغجر أشد الفترات قسوة في تاريخهم وتعرضوا للإبادة الجماعية في أوروبا. ويستثنى من ذلك الغجر في البوسنة والهرسك الذين نجوا من الاضطهاد بفضل حملة قوية وواسعة أطلقتها النخبة لإنقاذ جيرانها وذلك بالتوقيع على "بيان مثقفي زينيتسا" الذي عبر عن استنكارهم للاضطهاد العرقي. لقد كتب آخرون عن هذه الوثيقة، لكنها لم تحظ بالدراسة العلمية المتعمقة ولم توضع في سياقها الثقافي التاريخي، وبذلك لم تحظ هذه الوثيقة بالمستوى الذي تستحقه من البحث العلمي ولا بالاعتراف المجتمعي الذي تستحقه بما يتفق مع أهميتها الثقافية التاريخية. وسنحاول في هذا البحث بناء على المتاح من المادة الوثائقية وشهادات الشهود والمراجع الموثوقة تحليل أهمية بيان زينيتسا وأبعاده.

الكلمات الرئيسية: الغجر، دولة كرواتيا المستقلة، بيانات المسلمين، بيان مثقفي زينيتسا، المشيخة الإسلامية.

Summary

POSITION OF ROMA AS AN ETHNIC
MINORITY IN ZENICA VIEWED THROUGH
THE PRISM OF THE RESOLUTION OF ZENICA
INTELLECTUALS ISSUED IN 1942

Hafiz Mevludin Dizdarević

For centuries now, Romani (Roma, often Gipsies) as an ethnic group live in Bosnia and Herzegovina and are struggling to preserve their existence as well as the elements of their ethnic identity. However the actual study of the culture and the history of the Romani does not have some long tradition. Research works that explore the history of the Roma in some specific locality are even rarer. That in particular was a motive behind this work wherein we tried to trace the history of the Romani in Zenica, focusing on the period of the Second World War. This period was the most difficult period in the history of the Romany and is marked with anguish of genocidal proportions in Europe. One of the rare exceptions were the Romani people living in Bosnia and Herzegovina who were spared as a result of the effort of Zenica's elite group that, in their determination to save their neighbours, signed the Resolution of Intellectuals of Zenica wherein race-based prosecutions were strongly publicly condemned. This document has been a subject matter of many authors; however it has never been scientifically elaborated nor contextualised in its historical and cultural domain. Thus the document insufficiently researched, never attained the recognition that pertains to it considering its cultural and historical meaning and significance. In this article we analysed the significance and the impact of Zenica Resolution on the bases of extant official documents, other relevant writings and statements of the witnesses.

Key words: Romani, NDH (Independent State of Croatia), Muslim Resolution, Resolution of Zenica Intellectuals, the Islamic Community